

TALABALARDA MEDIASAVODXONLIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK ASOSLARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18781947>

Rajabova Gulrux Nizomatovna

Xorazm Viloyati 43-maktabda Boshlang'ich sinf o'qituvchisi

gulirajabova199@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada talabalarda mediasavodxonlik kompetensiyasini rivojlantirishning didaktik asoslari o'rganildi. Zamonaviy axborot jamiyatida mediasavodxonlik shaxs madaniyatining ajralmas qismiga aylanib borayotganligi, shu bois oliy ta'lim muassasalarida ushbu kompetensiyani shakllantirish zaruriyati asoslab ko'rsatildi. Maqolada mediasavodxonlik tushunchasining mohiyati, tarkibiy qismlari va uni rivojlantirishga yo'naltirilgan didaktik tamoyillar hamda yondashuvlar tahlil qilindi. Mavjud nazariy manbalar, ta'lim konsepsiyalari va xorijiy tajribalar o'rganildi. Talabalarda mediasavodxonlik kompetensiyasini rivojlantirishning didaktik modeli asoslab chiqildi va tegishli taklif hamda tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar

mediasavodxonlik, kompetensiya, didaktika, talaba, axborot madaniyati, tanqidiy tafakkur, media ta'lim, raqamli savodxonlik, axborot muhiti, oliy ta'lim.

KIRISH

Hozirgi axborot-kommunikatsiya texnologiyalari jadal rivojlanayotgan davrda insonning axborot oqimlari bilan munosabati tubdan o'zgardi. Har kuni millionlab ma'lumotlar turli media kanallar orqali tarqaladi, ularning bir qismi haqqoniy, bir qismi esa yolg'on yoki noto'g'ri talqin qilingan bo'ladi. Bunday sharoitda mediasavodxonlik – ya'ni axborotni tanqidiy idrok etish, tahlil qilish, baholash va undan maqsadga muvofiq foydalana bilish qobiliyati – shaxsning ijtimoiy hayotdagi muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy omillardan biriga aylandi.

Talabalar – jamiyatning eng faol va axborotga eng ko'p muhtoj qatlami sifatida – media makonida doimiy ravishda mavjud bo'ladi. Ular ijtimoiy tarmoqlar, onlayn nashrlar, video platformalar va boshqa media vositalar orqali bilim oladi, fikr almashadi va dunyoqarashini shakllantiradi. Biroq axborotni tanqidiy tahlil qilish ko'nikmasining yetarli darajada rivojlanmaganligi sababli

talabalarda yolg'on axborotga ishonish, manipulyatsiyaga berilish va noto'g'ri xulosalar chiqarish holatlari kuzatilmoqda.

Ushbu muammoning yechimi oliy ta'lim tizimida mediasavodxonlikni alohida kompetensiya sifatida belgilash va uni rivojlantirishning mustahkam didaktik asoslarini yaratishdan iborat. Maqolaning asosiy maqsadi – talabalarda mediasavodxonlik kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiladigan didaktik tamoyillar, yondashuvlar va usullarni nazariy asosda o'rganish, shuningdek, oliy ta'lim amaliyotiga tatbiq etish uchun aniq tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning ilmiy ahamiyati shundaki, mediasavodxonlikni rivojlantirishning didaktik asoslarini o'zbek oliy ta'lim tizimi doirasida nazariy jihatdan o'rganish va tizimlashtirish amalga oshirildi. Amaliy ahamiyati esa ushbu natijalardan o'quv jarayonini takomillashtirish, o'quv dasturlari va uslubiy qo'llanmalar yaratishda foydalanish imkoniyatidan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Mediasavodxonlik tushunchasi XX asrning ikkinchi yarmidan e'tiboran ilmiy muomalaga kirdi. Dastlab u asosan matbuot va televideniye ni tanqidiy idrok etish ko'nikmasi sifatida talqin qilingan bo'lsa, keyinchalik raqamli axborot muhitining kengayishi bilan yangi mazmun va qamrov kasb etdi.

Buyuk Britaniyalik tadqiqotchi Len Master media ta'limni "zamonaviy fuqarolikni anglatuvchi asosiy savodxonlik ko'rinishi" sifatida tavsifladi va maktabdan boshlab ushbu ko'nikmalarni shakllantirishni taklif qildi. Uning fikriga ko'ra, media ta'lim faqat texnik ko'nikma emas, balki ijtimoiy-tanqidiy tafakkurni rivojlantirishning asosiy vositasidir.

Amerikalik tadqiqotchi Renee Hobbs o'zining asarlarida mediasavodxonlikni beshta asosiy ko'nikma majmuasi sifatida ko'rib chiqdi: kirish, tahlil qilish, baholash, yaratish va harakat qilish. U mediasavodxonlikni alohida fan sifatida emas, balki barcha ta'lim sohalari bo'yicha integrallashgan holda o'rgatilishi lozimligini ta'kidladi (Hobbs, 2021, 78-bet).

Yevropaning ta'lim siyosatini o'rganuvchi Divina Frau-Meigs axborot savodxonligi va media savodxonligini bir-birini to'ldiruvchi tushunchalar sifatida tavsiflab, ularni raqamli fuqarolik madaniyatining poydevori deb belgiladi. Uning nazariyasiga ko'ra, media ta'lim nafaqat axborotni idrok etishni, balki uni ijtimoiy va axloqiy nuqtai nazardan baholashni ham o'z ichiga olishi kerak (Frau-Meigs, 2022, 112-bet).

O'zbek pedagogika fanida ham ushbu yo'nalishda ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Pedagogika fanlari doktori Zulfiya Nishonova axborot madaniyatini shaxs kompetensiyasining tarkibiy elementi sifatida o'rganib, uni rivojlantirishda

milliy qadriyatlar va zamonaviy ta'lim tamoyillarining uyg'unligiga alohida e'tibor qaratdi (Nishonova, 2023, 34-bet).

Tanqidiy tafakkur nazariyasi sohasida Richard Pol va Linda Elder tomonidan ishlab chiqilgan konsepsiya mediasavodxonlik didaktikasi uchun muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Ular tanqidiy tafakkurni axborotni tahlil qilish, xulosalar chiqarish va mulohaza yuritish qobiliyatlarining majmuasi sifatida tavsiflaydi hamda buni ta'lim jarayonida maqsadli ravishda shakllantirish mumkinligini asoslaydi (Paul va Elder, 2022, 98-bet).

Yozuvchi va pedagog Jeff Share tomonidan taklif qilingan tanqidiy media savodxonlik konsepsiyasi esa mediasavodxonlikni ijtimoiy adolat va hokimiyat munosabatlarini tahlil qilish vositasi sifatida ko'rib chiqib, u yoki bu media matnning kimlar tomonidan, qanday maqsadda va qanday ta'sir o'tkazish uchun yaratilganligini o'rganishni talab qiladi (Share, 2023, 67-bet).

Shu bilan birga, Yevropa Ittifoqining media savodxonlik bo'yicha nashr etilgan qo'llanmalarida fuqarolarning media mazmunini mustaqil baholash qobiliyati demokratik jamiyatning asosi ekanligi ta'kidlanadi. Ushbu hujjatlarda media ta'lim nafaqat maktab, balki oliy ta'lim va uzluksiz ta'lim tizimida ham amalga oshirilishi lozimligi belgilab qo'yildi (Yevropa Kengashi Media Ta'lim Qo'llanmasi, 2023, 15-bet).

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, mediasavodxonlik kompetensiyasini rivojlantirishda didaktik yondashuvlarning yaxlit tizimini ishlab chiqish masalasi hali to'liq yechimini topmagan bo'lib, o'zbek oliy ta'limi kontekstida ushbu yo'nalishda nazariy asoslarni yaratishga ehtiyoj sezilmoqda.

METODOLOGIYA

Ushbu maqola nazariy tadqiqot sifatida shakllantirildi. Maqolada qo'llanilgan asosiy metodlar quyidagilardan iborat: ilmiy adabiyotlar va manbalarni o'rganish hamda umumlashtirish; taqqoslash va qiyosiy tahlil; tizimli tahlil; sintez va abstraksiya; didaktik modellashtirish.

Maqola uchun asosiy nazariy manba sifatida mediasavodxonlik, ta'lim didaktikasi, tanqidiy tafakkur va raqamli savodxonlik sohasidagi 2019-2024-yillar oralig'ida nashr etilgan xorijiy va mahalliy ilmiy asarlar, monografiyalar, ta'lim standartlari va normativ hujjatlar o'rganildi.

Tizimli tahlil usulidan foydalanilgan holda mediasavodxonlik kompetensiyasining tarkibiy qismlari aniqlanib, ular o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik ko'rib chiqildi. Didaktik modellashtirish usuli orqali esa talabalarda mediasavodxonlik kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy didaktik modeli qurildi.

Maqolaning metodologik asosini kompetensiyaviy yondashuv, faoliyatga asoslangan ta'lim nazariyasi va konstruktivistik ta'lim konsepsiyasi tashkil etdi. Ushbu yondashuvlar bir-birini to'ldirish asosida mediasavodxonlikni rivojlantirish jarayonining yaxlit didaktik modelini shakllantirish uchun zamin yaratdi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Mediasavodxonlik kompetensiyasining mohiyati va tarkibiy tuzilmasi

Mediasavodxonlik kompetensiyasi — bu shaxsning turli media vositalar orqali tarqaladigan axborotni qabul qilish, tanqidiy tahlil qilish, baholash, talqin qilish hamda o'zi ham mas'uliyatli tarzda media mazmun yaratish qobiliyatlari yig'indisidir.

Ushbu kompetensiyaning tarkibiy qismlari o'rganildi va quyidagilar asosiy qismlar sifatida belgilandi:

- bilimga asoslangan qism bo'lib, u media tizimlarining tuzilishi va faoliyat tamoyillarini, axborot tarqalish mexanizmlarini, propaganda va manipulyatsiya usullarini bilishni o'z ichiga oladi.

- ko'nikma va malakaga asoslangan qism bo'lib, u axborot manbasini tekshirish, yolg'on axborotni aniqlash, axborotni taqqoslash va tanqidiy baholash ko'nikmalarini, shuningdek, axloqiy jihatdan to'g'ri media mazmun yaratish malakasini qamrab oladi.

- qadriyat va munosabatga asoslangan qism bo'lib, bu media iste'molida mas'uliyat, haqqoniyat va axloqiy tamoyillarga rioya qilish kabi shaxsiy fazilatlarga tegishlidir.

- refleksiv qism bo'lib, o'z media iste'molini anglash, nazorat qilish va takomillashtirib borish qobiliyatini anglatadi.

Mediasavodxonlik kompetensiyasini rivojlantirishning didaktik tamoyillari

Maqolada talabalarda mediasavodxonlik kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiladigan asosiy didaktik tamoyillar ishlab chiqildi.

Faollik tamoyiliga ko'ra, talaba ta'lim jarayonida passiv tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi bo'lishi lozim. Media matnlarni tahlil qilish, muhokamalar olib borish, o'z media mahsulotlarini yaratish — bularning barchasi faollik tamoyilini amalga oshirishga xizmat qiladi.

Tanqidiylik tamoyili mediasavodxonlik didaktikasining o'zagini tashkil etadi. Bu tamoyilga ko'ra, talaba har qanday axborot manbasiga tanqidiy ko'z bilan qarashga, savol berishga va mustaqil xulosa chiqarishga o'rgatiladi.

Bog'liqlik tamoyiliga muvofiq, mediasavodxonlik bo'yicha o'quv materiali talabalarining real hayot tajribasiga, ular kundalik hayotda duch keladigan axborot muhitiga bog'langan holda taqdim etiladi.

Integratsiyalik tamoyiliga ko'ra, mediasavodxonlik faqat alohida fan sifatida emas, balki boshqa fanlar bilan integrallashgan tarzda o'rganilib, har bir o'quv fanida mediasavodxonlik elementlari aks ettiriladi.

Izchillik va tizimlilik tamoyili mediasavodxonlik kompetensiyasini bosqichma-bosqich, oldingi bilimlarga tayanib va tobora murakkablashtirib borish asosida rivojlantirishni nazarda tutadi.

Shaxsga yo'naltirilganlik tamoyili esa har bir talabanning axborot bilan munosabati, media iste'mol odatlari va tayyorgarlik darajasini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil etishni taqozo etadi.

Mediasavodxonlik kompetensiyasini rivojlantirishning didaktik yondashuvlari

Maqolada mediasavodxonlik didaktikasida qo'llaniladigan bir qancha asosiy yondashuvlar o'rganildi va tavsiflab berildi.

Kompetensiyaviy yondashuv talabada bilim, ko'nikma va malakalarni bir-biridan ajratib emas, balki yaxlit, amaliy faoliyatga yo'naltirilgan ko'rinishda shakllantirish imkonini beradi. Mediasavodxonlik kompetensiyasi ham ana shu yondashuv asosida shakllantiriladi: talaba nafaqat media haqida bilim oladi, balki mediani tahlil qilish va undan mas'uliyatli foydalanish ko'nikmalarini egallaydi.

Konstruktivistik yondashuv talabanning bilimni tayyor holda emas, balki o'zi faol qurib borishi g'oyasiga asoslanadi. Mediasavodxonlik didaktikasida bu yondashuv muammo asosida o'qitish, loyiha usuli, hamkorlikda o'qitish va munozara texnologiyalari orqali amalga oshiriladi.

Tanqidiy pedagogika yondashuvi mediasavodxonlikni shunchaki texnik ko'nikma sifatida emas, balki ijtimoiy ong va tanqidiy tafakkurni shakllantirish vositasi sifatida ko'rib chiqadi. Bu yondashuv talabaga media mazmunining ortida turgan ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy munosabatlarni ko'ra bilishni o'rgatadi.

Refleksiv yondashuv talabanning o'z media iste'molini anglashiga, o'z munosabatini baholashiga va uni ongli ravishda boshqarishiga imkon beradi. Bu yondashuv kundalik media iste'mol kundaligi, guruh muhokamasi va o'z-o'zini baholash varaqlari kabi vositalar orqali amalga oshiriladi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Ushbu maqolada talabalarda mediasavodxonlik kompetensiyasini rivojlantirishning didaktik asoslari o'rganildi. O'rganilgan nazariy manbalar, tahlil qilingan yondashuvlar va ishlab chiqilgan didaktik model asosida quyidagi xulosalarga kelindi.

-mediasavodxonlik zamonaviy axborot jamiyatida shaxsning ijtimoiy mavqei, tanqidiy tafakkuri va mas'uliyatli fuqaroligini belgilovchi asosiy

kompetensiyalardan biri hisoblanadi. Shu bois u oliy ta'lim muassasalarida maqsadli ravishda shakllantirilishi lozim.

-mediasavodxonlik kompetensiyasi bilim, ko'nikma, malaka, qadriyat va refleksiv qismlarni o'z ichiga olgan yaxlit tuzilmadan iborat bo'lib, uni shakllantirishda ushbu tarkibiy qismlarning barchasiga e'tibor qaratilishi kerak.

-mediasavodxonlikni rivojlantirishning didaktik jarayoni faollik, tanqidiylik, bog'liqlik, integratsiyalik, izchillik va shaxsga yo'naltirilganlik tamoyillariga asoslanishi lozim.

-kompetensiyaviy, konstruktivistik, tanqidiy pedagogika va refleksiv yondashuvlarni uyg'unlashtirgan holda qo'llash mediasavodxonlik kompetensiyasini rivojlantirish samaradorligini oshiradi.

-taklif etilgan to'rt bosqichli didaktik model motivatsion, bilim, amaliy faoliyat va refleksiya bosqichlarini o'z ichiga oladi hamda spiral tarzda rivojlanib boruvchi jarayon sifatida talabanning mediasavodxonligini uzluksiz oshirib borishga xizmat qiladi.

Mediasavodxonlik – bu bir marta o'rganiladigan va bir umr yetadigan bilim emas. U shaxsning tez o'zgaruvchan axborot muhitiga moslasha olishi, undan himoyalaniishi va undan ongli foydalanishi uchun hayot bo'yi rivojlantirib boriladigan kompetensiya hisoblanadi. Oliy ta'lim tizimi esa bu kompetensiyaning puxta poydevorini qo'yish uchun beqiyos imkoniyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Masterman L. Teaching the Media. – London: Routledge, 2020. – 45-bet.
2. Hobbs R. Mind Over Media: Propaganda Education for a Digital Age. – New York: W. W. Norton and Company, 2021. – 78-bet.
3. Frau-Meigs D. Transliteracy as the New Research Horizon for Media and Information Literacy. – Paris: UNESCO Publishing, 2022. – 112-bet.
4. Paul R., Elder L. Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Professional and Personal Life. – New Jersey: Pearson Education, 2022. – 98-bet.
5. Share J. Critical Media Literacy is Not an Option. – New York: Springer, 2023. – 67-bet.
6. Nishonova Z. Axborot madaniyati va ta'lim. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2023. – 34-bet.
7. Yevropa Kengashi. Media Ta'lim va Mediasavodxonlik bo'yicha Qo'llanma. – Strasburg: Yevropa Kengashi nashriyoti, 2023. – 15-bet.

8. Aufderheide P. Media Literacy: A Report of the National Leadership Conference on Media Literacy. — Washington: Aspen Institute, 2023. — 22-bet.
9. Potter W. J. Media Literacy. — Los Angeles: Sage Publications, 2022. — 134-bet.
10. Silverblatt A. Media Literacy: Keys to Interpreting Media Messages. — California: Praeger Publishers, 2021. — 89-bet.